

ואין מברין אלא על מטות זקופות... מרש"י במשנה משמע שדין משנתנו אמור בכל הבראה (וכן נקט הריטב"א לעיקר), שהמנחמים יושבים על מטה זקופה, וכן כתב ריב"ז (הל' אבל עמ' נח) שהמברה הוא שיושב על מטה זקופה. ודעת הריטב"א שגם האבל יושב על מטה זקופה, שאין זה הגון שיאכל המברה במטה זקופה והאבל בכפויה, והרי עיקר דין משנתנו נסוב על דין האבל ולא על המנחמים. וכן יש לדקדק מלשון המשנה 'על מטות זקופות' – ולא אמרו 'מטה זקופה'.
ואם לבו של האבל גס בו – במנחם, ישבו שניהם על מטה כפויה. ויש מפרשים 'לבו גס בו' שאין האבל מצטער כל כך – יברוהו על מטה כפויה.
 ויש מפרשים משנתנו כולה במועד, לומר שבמועד מברים רק על מטות זקופות מפני שאין כפיית המטה במועד (עפ"י רמב"ן, וכ"פ בשו"ע או"ח תקמז, ח וי"ד תא, ד). ואולם הבריייתא ודאי מדברת בשאר ימות השנה, כי במועד אין חילוק אם דעתו גסה אם לאו (עפ"י ריטב"א). והפוסקים השמיטו דין זה מפני שאין לנו כפיית המטה כיום).

דף כז

ערסא דגדא' זו לשון 'חדושי הר"ן' במסכת סנהדרין (כ. חדושי הר"ן על סנהדרין, אין ודאות שהם של הר"ן): 'פירש רש"י ז"ל: למזל הבית מונחת משום ניחוש. ואין פי' נכון דח"ו לא תהא כזאת בישראל, דודאי אסור הוא מפני דרכי האמורי ויותר חמור ממנו, אלא יש לפרש שאותה המטה היו עושין לסימן של עושר, לומר שיש להם בגדים יותר מכדי צרכן, לעשות מטה שלא לצורך. ובדרך השאלה קורין אותה המטה העולם, מטה של מזל טוב'.

והרא"ש בתוספותיו שם פרש שאין בדבר משום דרכי האמורי כי אין זה ניחוש אלא כמו שאמרו (בפרק ערבי פסחים. וע' משנ"ב רמא סק"ה) 'שרא דעניותא – נביל שמיה', וכשהבית נקי ויש בו מטה מוצעת, אין שר עניות שוכן בו, אלא שר של עשירות ד'נקיד' שמו, השוכן במקום נקי וצח.

מידי דהוה אמתה מיוחדת לכלים... – אך לא ממש כמותה, כי מטה המיוחדת לכלים אפילו זקיפה אינה צריכה, כפי משמעות סתימת הבריייתא, ואילו דרגש צריך זקיפה. והטעם הוא משום שמטה העשויה לכלים כליה מוכיחים עליה, ואילו הדרגש אין בו היכר (תוס' הרא"ש; רבנו יונה סנהדרין כ). ואולם הריטב"א כאן כתב שמטה המיוחדת לכלים צריכה זקיפה, ודוקא 'לכפותה' אמרו שאין צריך.

אמר ליה ההוא מרבנן ורב תחליפא בר מערבא שמיה... על הביטוי 'ההוא מרבנן' – ע' במובא בנדרים נו.

הא בבית האבל הא בבית המנחמין. נראה שמביאים לשם מוגמר ובשמים כדי לטהר האויר ולהעברת מחנק וריח [כיו"ב מבואר בפוסקים שמביאים לבית שהמת שם כדי להעביר הסרחון. יו"ד שעה, ז] – אבל אין מברכים עליו מפני שלא נועד לבשם אלא להעביר הריח.

אסקוטלא' – קערה קטנה (רב האי גאון כלים ל, א; הערוך 'אסקוטלא').

(ע"ב) 'בראשונה היו מטבילין את הכלים על גבי נדות מתות'. פירוש, כל הכלים שהיו במיטתה

בחייה, היו מסלקים אותם מעליה סמוך למיתתה ומטבילים אותם, וכן לזבים ולזבות. וכיון שהיו הנדות והזבים החיים מתביישים התקינו שיהיו מטבילים כלים של כל אדם (עפ"י תורי"ד; ראשונים נדה עא.).

ויצא בכלי פשתן. מלבד הטעם המבואר כאן שכלי פשתן זולים ופשוטים, כתב הצ"ח (בברכות יח:): טעם נוסף לכך שהתכריכים עשויים מפשתן, מפני שהפשתן כלה ונרקב מהרה – כדי שלא יעכב ריקבון הגוף, שכל זמן שבשר הגוף קיים אין הנפש יכולה להיפרד ממנו לגמרי [ע' שבת קנב: לפי דעה אחת כל זמן שלא נתעכל הבשר, יודע המת מה אומרים לפניו], ורק כשכלה הבשר עולה רוח למעלה. וזהו הטעם שמצוה לקבור בקרקע. עד כאן מהצ"ח.

אודות שימוש באמצעים מלאכותיים למהר עיכול הבשר – ע' ברמ"א יו"ד שסג, ב ובפתחי תשובה סק"ה.

אבל כיון שניענע ראשו שוב אין מנחמין רשאין לישב אצלו. הרמב"ם (אבל יג, ג) מפרש שלא יטריחוהו יותר מדאי. ולפי שהאבל אסור בשאלת שלום, בזמן שפוטר את המנחמים שוחה לנגדם מעט כתלמיד השוחה לרבו ליתן לו שלום (ריצ"ג, מובא בריטב"א).

ונראה סמך לדבר באבל רבתי (י') 'נכנס לתוך ביתו, באו אחרים לנחמו – מגלה את ראשו ופותר' וגילוי זה הוא כנענוע שבכאן, לסימן פטירה.

ומרש"י משמע שמפרש בנענוע המורה על ניהום ובזה נתקיימה מצות המנחמים ושוב אינם רשאים לישב שם ישיבה בעלמא שלא לשם ניהום.

לכל אומרים להם שבו חוץ מאבל וחולה' – שמשמע ישב באבלו ישב בחליו (רמב"ם אבל יג, ה). והריטב"א מפרש שהכוונה לומר שהקמים לפני חכם בכל מקום, אומר להם 'שבו', משא"כ אבל וחולה שאין צריכים לקום, אם עמדו רשאים לישב בלא אמירת 'שבו'.

אבל יום ראשון אסור לאכול לחם משלו... בטעם הדבר, כתב רבנו ירוחם (נתיב כח) בשם הרא"ש (ומובא בב"י ובדרישה), כי האבל דואג ונאנח על מתו ואינו חושש לאכול, שרצונו למות גם הוא – על כן צוה השי"ת לאחרים שיאכילוהו משלהם, והפוחת לא יפחות מסעודה ראשונה שהיא עיקר זמן המירות. ויש מפרשים שזהו פעולה המורה על ניהום, שמראים לאבל שאינו עוזב לנפשו אלא נתון הוא על לבם וכל צרכיו לפנייהם, ולא ישליכוהו אחר גום.

ויש מי שכתב טעם אחר, כדי שלא יאכל וישתה יותר מדי, מפני שצריך להראות מירות וצער, וכשאוכל משל אחרים יתבייש לאכול ולשתות מכדי צרכו (עפ"י שבט יהודה יו"ד שעח; מובא בפני ברך ז, א).

המנהג שנותנים לאבל [בכל משך האבלות] פרוסת הלחם בידו. ורמזו על הפסוק **פרשה ציון בידיה אין מנחם לה** (כן מובא ברמב"ם ברכות ז, ה ובאבודרהם; טשו"ע או"ח קסז, ח).

ונראה טעם הדבר כנ"ל, לאות כי הוא מעצמו אינו תאב לאכול, רק אחרים מאכילים אותו. ולפי הטעם שיש בהאכלת אחרים משום נחמה, יש לפרש הרמז כך: פרשה ציון בידיה – שלקחה בידיה בעצמה כי – אין מנחם לה, הא אם יש מנחם – הלא יפרס. [ובפוסקים הוזכר זה לענין פרוסת המוציא, שהבוצע לא יתן בידו למסובים מפני שדרך אבל היא זו. ולכאורה בשאר מסירת לחם לאכילה חוץ מפרוסת 'המוציא' שהיא תחילת האכילה, לא שמענו קפידא בדבר].

כל המתקשה על מתו יותר מדאי, על מת אחר הוא בוכה' – מפני שנראה כמתאונן על הדיין וקורא תגר לפיכך פנקסו נפתחת (עפ"י ריטב"א).

‘שלשה ימים לבכי’. רבי יעקב עמדין בהגהותיו (לשבת קנא:): צדד להוכיח שאין זה בגדר חיוב אלא רשות, ועיקר המאמר בא לומר שלא יוסיף על שיעור זה. וכן כתב בשפת אמת שם. ואולם מבואר בגמרא וברמב"ם שמדה רעה היא שלא לבכות על המת (וע' שו"ת הרדב"ז ח"ג תתקפה – ומובא בשו"ת ברכה יו"ד שצד). ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה לו, ב) נקט זאת כחיוב ממש.

– שיעור שלשה ימים לבכי אמור בשאר כל העם, אבל תלמידי חכמים – הכל לפי חכמתם. ואין בוכים עליהם יותר משלשים יום שאין לנו גדול ממשו רבינו וכתוב ויתמו ימי בכי אבל משה. וכן אין מספידים יתר על שנים עשר חדש. אין לנו בחכמה גדול מרבינו הקדוש ושנים עשר חדש בלבד נספד (רמב"ם הל' אבל יג, י).

‘דאמר רב הונא: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו. הותרה לו סלקא דעתך? אלא אימא נעשית לו כהיתר’ – שוב אין לו צורך לבקש התנצלות ותירוץ לעצמו על עונו, כי כבר אינו מרגיש שום חסרון במעשהו, על כן לא יעסיק את שכלו בטענות אונס או שאר טענות מוטעות אלא פשוט אומר בלבו כי מעשיו כשרים וישרים, ולא נשארה בו שום הרגשה ושום נצוץ התעוררות דקדושה נגד חטא זה, ומה רחוק הוא מן התשובה (מתוך מכתב מאליהו ח"א עמ' 122).

– למה לא אמר רב הונא מתחילה ‘נעשית לו כהיתר’? אלא זהו טבעו של האדם, שמתעורר ומתרגש יותר דוקא על ידי התמיהה והקושיא ואז נקלטת התשובה בלבו היטב, כענין מצות סיפור יציאת מצרים בליל פסח שעיקרה על ידי השאלה והתשובה. אף כאן, ישמע השומע ‘הותרה לו’ ויתמה ‘הותרה לו סלקא דעתך?’ ואז יאזין היטב לתשובה ויכנסו הדברים בלבו (מתוך שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, לב תשל"א).

יצוין שמצאנו כן לרב הונא במקום נוסף; בקדושין כט: ‘בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה’. והקשו ‘בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא כל ימיו בהרהור עבירה’. בשני המקומות בא רב הונא להדגיש את חומר העבירה ולהמחיש את סכנת היצר האורבת. [וכן מצאנו סגנון דומה במאמרי רב הונא, לנקוט לשון הקצנה כדי להדגיש חומרת הדברים או להביאם לידי מבחן; ע' ב"ב קעב: ‘אמר רב הונא ממך אפילו מר' ג ואפילו משבור מלכא’. ופרשו בתוס' לשון שאלה הוא, כאומר האם עד כך מגיעים הדברים שאפילו אדם כר"ג שאינו רגיל להלוות יגבה בו. וכן הביאו התוס' מדברי רב הונא (בגטין כז) ‘חיישינן לשני שוירי’]. ובשם בעל האבני-נזר מובא (שם משמואל פר' יתרו תרע"ו; שבת שובה תרע"ג), מפני שאדם מישראל מתולדתו נקשר בקשר אמיץ לאביו שבשמים, וכשעובר עבירה נחלש ומתרופף אותו קשר, וכאשר שנה בחטא הותר הקשר, ועל כן כשבא להשמיענו שנעשית לו כהיתר אמר בלשון ‘הותרה לו’, לרמז שהותר הקשר.

*

‘אין רוח חכמים נוחה ממה שבתי לוויית (טשאפעלס) אחדים מפרסמין שבונין מקוה (לטבול בה את המתים), שהרי כוונתם לעשות מזה רווחים שיעלה זה על הוצאות הקבורה, שהוא נגד תקנת רבן גמליאל שאסור לעשות דבר לכבודו של מת יותר מהדין, מחמת שזה מגדיל הוצאת הקבורה... ואין לבנות מקואות בבתי הלוויית, ומי שראוי ליטבילוהו במקוה למעלתו, ימצאו מקוה ממי שכבר עשה. הכו"ח למען האמת וכבוד המתים כדי...’ (מתוך תשובה באגרות משה יו"ד ח"ג קלז).

מת לו מת אחר, תוך שבעה או תוך שלשים (מחלוקת רב מתנה ומר עוקבא, ושניהם בשם אבוה דשמואל ולוי) – קורע (קרע חדש). לאחר שבעה / שלשים – מוסיף (מפני שבעצם כבר ראוי הבגד לשוללו או לאחותו הלכך די בתוספת, משא"כ תוך שבעה שאסור לשללו מן הדין, אם מוסיף עליו נראה הכל כקרע אחד). כאשר מת אביו וקרע ואח"כ מת בנו והוסיף, או להפך – מאחה את החלק שקרע על בנו ואינו מאחה את החלק שקרע על אביו.

[היוצא בבגד קרוע (מקודם לכן, שמרמה הכל ומראה כאילו קרע על המת) לפני המת – גוזל את המתים ואת החיים].

ח. הוכיחו מפסקי שמואל שאמר הלכה כדברי המיקל באבל ואעפ"כ בקריעה פסק כדברי המחמיר – שאבילות לחוד וקריעה לחוד.

ט. בגד שאול של חברו – אין לו רשות לקורעו, אבל אם אמר לחברו השאילני חלוקך ואלך ואבקר את אבא שהוא חולה, והלך ומצאו שמת – קורע ומאחו וכשיבוא לביתו מחזיר לו חלוקו ונותן לו דמי קרעו. כן אמר רשב"ג בברייתא. נראה שאם קרע בלא רשות – גזלן הוא ולא יצא ידי חובת קריעה (עפ"י ש"ך יו"ד שמ סק"ג).

י. חולה שמת לו מת – אני מודיעים אותו שמת, שמא תטרף דעתו עליו. ואין מקרעים בפניו, ומשתקים את הנשים מפניו.

אפילו נודע לו שמת, אין מצוים עליו לקרוע, שמא תגדל דאגתו (עפ"י ר"ן, מובא בב"ח ובש"ך יו"ד שלז).

אין בוכים ואין מספידים בפניו אף על מת שאינו קרובו של חולה, שלא ישבר לבו (עפ"י ב"ח וש"ך שם).

יא. מקרעים לקטן מפני עגמת נפש.

כתב ריז"ג (הובא בטור יו"ד שם) שאם הגיע לחינוך קורעים לו כדרך שמחנכים אותו בשאר מצוות. ובדרישה (הובא בחדושי רעק"א שם) כתב שקטן ממש – קורעים לו קצת מפני עגמת נפש, וקטן שהגיע לחינוך קורעים לו כדין קריעה טפה. ויש חולקים (עפ"י חכמת שלמה שם).

יב. קורעים על חמיו ועל חמותו מפני כבוד אשתו.

כתבו הפוסקים (יו"ד שם, ד) שעתה אין נוהגים כן, וכמו שנתבאר לעיל כ לענין אבלות על קרובי קרוביו.

דפים כו – כז

מה. א. כיצד מברים, בחול ובמועד?

ב. מאימתי כופים את המטות ומאימתי זוקפים אותן בערב שבת? אלו מטות כופים?

ג. מה דין כיבוד וריבויץ בבית האבל, הדחת כלים, הבאת מוגמר ובשמים?

א. תנן, אין מברים אלא על מטה זקופה. ושנו בברייתא שאם היה לבו גס בו (יש מפרשים שאין מצטער כל כך, וי"מ שלב האבל גס בחברו המנחם) – יברוהו על מטות כפופות.

יש אומרים שרק המנחמים המברים יושבים על מטות זקופות, והריטב"א פירש שגם האבל יושב על זקופה, הואיל והם מיסבים עמו, אין זה הגון שהם ישבו בזקופה והוא בכפופה. כמה מהראשונים והפוסקים פירשו משנתנו לענין המועד, שאין מברים בו אלא על מטה זקופה לפי שאין כפיית המטה ברגל כלל (רמב"ן; או"ח תקמו, ח י"ד תא, ד). והריטב"א (כד): חולק על פירוש זה על פי דברי הירושלמי שבמועד אין מברים כלל. ומנהג ירושלים הוא שאין מברים בחול המועד אלא לאבל על אביו או אמו. וכשמברים אז אין מברים בביצים ובעדשים כנהוג אלא במיני מזונות וכד' (מובא בספר פני ברוך כח, יא).

ב. מאימתי כופים את המטות – משיצא (המת) מפתח ביתו. דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: משיסתם הגולל.

להלכה, מנהגי אבילות נוהגים משעת סתימת הגולל. ע"ע בפירוט לעיל כא-כב.

מאימתי זוקפים את המטות בערב שבת – מן המנחה ולמעלה. אמר רבה בר רב הונא: אעפ"כ אינו יושב עליה עד שתחשך. ולמוצאי שבת חוזר וכופה אעפ"י שאין לו לישב אלא יום אחד.

ולא מטתו בלבד הוא כופה אלא כל מטות שיש לו בתוך ביתו, אפילו יש לו עשר מטות בעשרה מקומות, כופה את כולם. ואפילו חמשה אחים ומת אחד – כולם כופים. מטה המיוחדת לכלים – אין צריך לכפותה. יש אומרים שאין עושה לה כלום ויש מצריכים לזקפה.

דרגש (של עור, ויש בשפתו רצועות הנענבות בארוכות המטה) – אין צריך לכפותו (שלא יתקלקל העור בלחלוח הקרקע. רש"י סנהדרין) אלא זוקפו. רשב"ג אומר: מתיר את קרביטיו (= רצועותיו) והוא נופל מאליו. אמר רבי יהושע בן לוי: הלכה כרשב"ג. מטה שנקליטיה יוצאים (= מוטות זקופים לראשה ולמרגלותיה) – זוקפה ודיו.

כנזכר לעיל, כיום אין נוהגים בכפיית המטה לאבל (ע' י"ד שפז, ב). ומכל מקום אינו יושב על כסא וספסל אלא על מושב נמוך.

ולענין ערב שבת, יש מחמירים עד שתחשך (ע' מג"א תקמח, י ובמשנ"ב סקל"ט; א"ר קלב סק"ד). אך כתבו אחרונים שבסמוך לחשכה יושב על כסא וספסל ונועל נעליים, דהיינו מפלג המנחה. ויש מקלים מזמן מנחה קטנה ואילך (ע' ערוך השולחן י"ד שפז, ג; גשר החיים כא, יב; ציץ אליעזר ח"ז מט; פני ברוך כג, ג).

ג. מכבדים (= מטאטאים ומנקים) ומרביצים (= מזלפים מים על הקרקע לסילוק האבק) בבית האבל. ומדיחים קערות וכוסות וצלוחיות וקיתוניות בבית האבל. ואין מביאים את המוגמר ואת הבשמים לבית האבל. ופירשו (עפ"י סתירת הברייתות) שלבית המנחמים מביאים מוגמר ובשמים (להעביר הריח. ע' י"ד שעה, ז) אבל אין מברכים עליו.

במוצאי שבת, מברכים על הבשמים בבית האבל (עפ"י שו"ת מהר"ם שיק שסג; פני ברוך י, ה).